

Generalistens dilemma? Tre essäister i samtidens litterära offentlighet

Emma Eldelin

Institutionen för kultur och kommunikation,

Linköpings universitet

emma.eldelin@liu.se

Essän som genre befann sig länge i symbios med den borgerliga offentlighet som växte fram i Europa under 1700- och 1800-talen. Paralleller kan t.ex. dras mellan borgerlighetens salongs- och kaffehuskulturer och det konverserande tilltal som utvecklades i den personliga essän i Montaignes efterföljd. Även om essän vände sig till en icke-specialiserad publik var förutsättningen att författare och läsekrets delade ett slags kultur- och värdegemenskap. Övertygelsen om kulturellt samförstånd gjorde det möjligt för essäisten att uttala sig som "lörd generalist", men också att tilltala läsaren som en jämlike i fråga om bildning och kunskaper.

I Sverige utvecklades medvetandet om essän som litteraturart förhållandevis sent med en höjdpunkt under 1920-talet. Under senare decennier har vi sett många svenska författare som anknutit till essäformen, men i en tid då villkoren för litteratur och kunskapsförmedling på ett grundläggande sätt förändrats av fortlöpande demokratiseringsprocesser. Idag utmanas den klassiska bildningstanken av den kunskapsmässiga specialiseringen liksom av en expanderande medie- och populärkultur.

I denna artikel belyses några aspekter av de samtida villkoren för den typ av essä där essäisten uppträder som lörd generalist. Utgångspunkt tas i den litteraturkritiska receptionen av tre essäböcker från senare decennier: Peter Nilsons *Solvindar* (1993), Peter Englunds *Brev från nollpunkten* (1996) och Nina Burtons *Den nya kvinnostaden* (2005).

Generalistens dilemma? Tre essäister i samtidens litterära offentlighet

Essän har ofta förknippats med borgerlighetens kulturyttringar och som genre befann den sig länge i symbios med den borgerliga offentlighet som växte fram i Europa under 1700- och 1800-talen. Paralleller skulle exempelvis kunna dras mellan de salongs- och kaffehuskulturer som fungerade som borgerliga samtalsarenor och det förtroligt konverserande läsartilltal som präglar många essäer från denna tid, i synnerhet i den anglosaxiska traditionen.¹ Även om essäisten i första hand vände sig till en icke-specialiserad publik skrev denne utifrån tanken att han (för essäisten var vid denna tidpunkt i de allra flesta fall en man) med den tänkta läsekretsen delade ett slags kultur- och värdegemenskap. Övertygelsen om kulturellt samförstånd gjorde det möjligt för essäisten att uttala sig som ”lärld generalist”, men också att tilltala läsaren som en jämlike i fråga om bildning och kunskaper.²

Inom essäiforskningen har det varit vanligt att förklara essäns marginalisering i moderniteten med hänsyn till den samhällsutveckling som inneburit en tillbakagång för de borgerliga idealen. Speciellt gäller det kanske den typ av essä som på engelska kallas *personal essay* och som utmärks av sitt personligt informella tilltal. Den amerikanske författaren och essäisten Phillip Lopate har exempelvis hävdats att ett av de tänkbara skälen till den ”personliga” essäns tillbakagång skulle vara att det inte längre finns någon allmänt delad uppfattning om en kulturell gemenskap. I avsaknad av en sådan gemensam kultur – Lopate anser förvisso inte att den någonsin har varit universell – har många essäister under senare tid ersatt lärda referenser med personliga erfarenheter och hänvisningar till aktuella fenomen i populärkulturen. Dessutom har den ökade specialiseringen gjort det svårare för essäisten att uttrycka sig med auktoritet som ett slags lärld generalist, menar Lopate.³

Även om Lopate främst berör essäns position i senare tids amerikanska offentlighet kan det vara värt att relatera hans beskrivning till svenska sammanhang. Finns det i dag någon svensk essäistik som tar sig formen av ”elegant lärdom eller personlig livshållning”, och som därmed kan tyckas ha förbindelser med äldre tiders essäitradition?⁴ I den hittills enda större studien om essän i Sverige framställer Göran Hägg 1920-talet som essäns blomstringstid. Den essäistik som då skrevs var mer medvetet litterär och innehållsmässigt varierad än tidigare – såväl litteraturkritik, reseskildringar, naturbeskrivningar som populärhistoria kunde anta essäns form. Författare som Klara Johanson (1875–1948) och Frans G. Bengtsson (1894–

1 I Jürgen Habermas (f. 1929) teori om den ”borgerliga offentligheten” framskyntar ibland referenser till den tidiga engelska tidskriftsessän (*periodical essay*, också kallad *moral essay*) som ett inslag i den engelska kaffehuskultur som fungerade som en av den borgerliga offentlighetens mötesplatser. Habermas är dock snabb att betona att den borgerliga offentlighetens kommunikationsform är den kritiska diskussionen snarare än den sällskapliga konversationen. Se vidare Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet: Kategorierna ”privat” och ”offentligt” i det moderna samhället* (1962), 3:e uppl., Lund: Arkiv, 1998, s. 25–51. Den sällskapliga konversationen har dock haft en avgörande betydelse för essäns historia, varför det är tveksamt om Habermas ger en adekvat bild av essäns funktioner i den borgerliga offentligheten. Om essän som ”conversational”, se t.ex. Phillip Lopate, ”What Happened to the Personal Essay?”, i Robert L. Root & Michael Steinberg (red.), *The Fourth Genre: Contemporary Writers of/on Creative Nonfiction*, 4 uppl., New York: Pearson/Longman, 2007, s. 387. Jfr Gerhard Haas, *Essay*, Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1969, som lyfter fram essäns ”Gesprächscharakter” (s. 48ff).

2 Phillip Lopate, ”What Happened to the Personal Essay?”, 2007, s. 384–391. Jfr Haas, *Essay*, 1969, s. 80f; Peter France, ”British and French Traditions of the Essay”, i Charles Forsdick & Andrew Stafford (red.), *The Modern Essay in French: Movement, Instability, Performance*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2005, s. 26f.

3 Lopate, ”What Happened to the Personal Essay?”, 2007, s. 387f.

4 Citatet från Per Rydéns beskrivning av essän i *Nationalencyklopedin*, band 5, Höganäs: Bra Böcker, 1994.

1954) var några av dem som blev mönsterbildande. Hägg hävdar att de uppfattningar om essän som litteraturart som formades på 1920-talet blev bestående fram till 1960-talet, ”då genomgripande förändringar i litteraturens yttre villkor blir märkbara och drabbar essäistikens traditionella former i kanske än högre grad än andra genrens”.⁵

Hägg diskuterar inte essän i Sverige under senare hälften av 1900-talet, men jag menar att den även fortsättningsvis har använts som form för lärda och personliga reflektioner. Syftet är här därför att belysa några aspekter av de samtida villkoren för den typ av essä där essäisten uppträder i rollen som ”lärld generalist”. Historiskt sett har essän och essäisten ofta associerats med begrepp som lärdom och bildning, vilket har antytt något om en av essäns offentliga funktioner i äldre tid.⁶ Bildningsbegreppet har dock vid flera tillfällen under 1900-talet utmanats av samhällsutvecklingen. Även om det hade en stark position exempelvis i svensk arbetarrörelse är det rimligt att tänka sig att såväl den ökade kunskapsmässiga specialiseringen som demokratiseringen av utbildningsväsendet under efterkrigstiden har inneburit att en mer traditionell bildningssyn förlorat sin betydelse. Idéhistorikern Bernt Gustavsson har exempelvis hävdad att bildningsbegreppet från efterkrigstiden och framåt har urvattnats och att det inte längre fungerar som ett levande ideologiskt begrepp på kulturens och utbildningens område i Sverige.⁷ Frågan är vad denna utveckling har betytt för en genre som varit så nära förknippad med bildning hos såväl författaren som läsaren.

Med utgångspunkt i den litteraturkritiska receptionen av tre essäböcker, Peter Nilsons (1937–1998) *Solvindar* (1993), Peter Englunds (f. 1957) *Brev från nollpunkten* (1996) och Nina Burtons (f. 1946) *Den nya kvinnostaden* (2005), diskuteras denna problematik utifrån de författarroller dessa författare har tillskrivits i offentligheten, vilket också kan antyda något om tänkbara offentliga funktioner för denna typ av skrivande i vår tid. En viktig fråga är vad som ligger till grund för essäistens auktoritet i dessa fall och hur detta förhåller sig till det faktum att författarna uppträder som generalister, snarare än specialister. När jag här intresserar mig för essäns ”generalistiska” ansats använder jag inte uttrycket i värderande mening. Med generalist avser jag här en ”forskare eller tänkare som vill skapa överblick och sammanhang i en värld av långt driven specialisering”.⁸ Generalisten ställs ofta i motsats till specialisten, men i detta fall rör det sig om tre författare med akademisk examen som väljer författarskapets bana och som i egenskap av essäister ofta rör sig över ämnesområden där de inte har bedrivit egen forskning. Författarna uppträder i sina essäböcker inte som fackmän utan ger uttryck för ett personligt och i den meningen mindre sakligt perspektiv.⁹ Detta behöver inte betyda att de inte har en omfattande beläsenhet inom det aktuella området, men den personliga och ofta litterärt syftande formen skiljer denna typ av skrivande om sakförhållanden från mer akademiskt erkända skrivformer.

När essäiforskare har diskuterat essäns och essäistens auktoritet har man dock ofta hävdad att det är stilen och det personliga uttryckssättet som är avgörande för läsarens uppskattning av essän, i högre grad än bildning och beläsenhet.¹⁰ Vad som då aktualiseras är frågan om essäns position som *litteratur* eller snarare dess pendlande mellan olika poler – skönlitteratu-

5 Göran Hägg, *Övertalning och underhållning: Den svenska essäistiken 1890–1930* (diss.), Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1978, s. 74ff. Citat s. 76.

6 Essäns relation till bildningen har uppmärksammats fr.a. i tysk essäiforskning. Se t.ex. Ludwig Rohner, *Der deutsche Essay: Materialien zur Geschichte und Ästhetik einer literarischen Gattung*, Neuwied: Luchterhand, 1966, s. 101, 119, 351, 372, 506. Jfr Haas, *Essay*, 1969, s. 38, 80f.

7 Bernt Gustavsson, *Bildning i vår tid: Om bildningens möjligheter och villkor i det moderna samhället*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1996, s. 30f.

8 ”Generalist” i *Nationalencyklopedin*, band 7, Höganäs: Bra Böcker, 1992.

9 Jfr Magnus von Platen, ”Essayn”, i förf:s *Skandalen på Operakällaren och andra essayer*, Stockholm: Fischer, 1996, s. 115f.

10 För referenser, se vidare avsnittet ”Essäistens auktoritet” nedan.

ren och olika typer av facklitteratur. I litteraturkritiken i de här aktuella fallen – som gäller Nilsons, Englunds och Burtons essäböcker – uttrycks den typiska spänning som ofta präglar receptionen av verk i essägenren: å ena sidan räknas de som facklitteratur eller sakprosa, å andra sidan framhålls texternas litterära kvaliteter. När materialet diskuteras nedan inleder jag därför med ett avsnitt som berör hur recensenterna förhåller sig till dessa verk som litteratur och uttrycker föreställningar om verkens genretillhörighet; därefter tar jag sikte på de författarroller som essäisterna tillskrivs i litteraturkritiken och vilka faktorer som tycks fungera auktoritetsskapande i dessa fall.

I första hand har jag studerat recensioner av ovan nämnda verk.¹¹ I viss utsträckning har jag dock även uppmärksammat författarnas egna tankar om essän, eftersom jag menar att det är intressant att se huruvida det finns överensstämmelser eller skillnader mellan de idéer om essän som uttrycks hos recensenter respektive författare. Därtill har jag även lagt vikt vid vissa aspekter av det som litteraturteoretikern Gérard Genette kallar *paratexter*, sådana ”texter” som inte hör till verkets huvudsakliga innehåll men som åtföljer det och påverkar läsningen av det, exempelvis titlar och undertitlar, baksidestexter, eventuella förord eller efterord, men också i vidare bemärkelse sådan information som rör författarens utbildningsbakgrund eller kön och de föreställningar som är knutna till denna information.¹²

Författare och verk

Några kommentarer om valet av författare och verk är på sin plats. De författare vars essäböcker här ska fungera som utgångspunkt – Nilson, Englund och Burton – har valts för att jag uppfattar dem som representanter för och förnyare av de uppfattningar om essän som i Sverige medvetet tog form under 1900-talets första decennier. De har använt essäformen för att skriva personligt om sakförhållanden genom att kombinera djupgående beläsenhet med litterära ambitioner, och i sitt essäistiska skrivande har de haft en ambition att söka samband mellan områden och kunskaper. De illustrerar därmed vad jag skulle vilja kalla en ”generalistisk” och syntetisk ansats. I den litterära offentligheten har deras skrivande och de själva som författare associerats med begrepp som bildning, folkbildning och lärdom, vilket gör dem intressanta för studiens utgångspunkter.

Peter Nilson representerar med sin skolning som astronom ett för svensk essäistik mindre vanligt ämnesområde – det naturvetenskapliga – men har ständigt kontrasterat de naturvetenskapliga perspektiven med idéhistoria, mytologi och fantastik. *Solvindar* har av Nilson själv framställts som den tredje delen i en trilogi som föregåtts av *Stjärnvägar* (1991) och *Rymdlyjus* (1992), vilka varit ”tre försök att beskriva vår tids världsbild och att se oss själva som medborgare i universum”.¹³ Nilson har ofta använt essäbegreppet för att beskriva sina mer faktaorienterade texter och gör så även i *Solvindar*.¹⁴ I ett författarlexikon har han hävdats att han i den svit som inleddes med *Stjärnvägar* rör sig ”i en gränsmark mellan naturvetenskaplig essäistik och skönlitteratur”.¹⁵ En liknande beskrivning kan ges de bägge romaner som följde på essätilogin, *Rymdvaktaren* (1995) och *Nyaga* (1996), som båda är fiktiva berättelser med essäistiska inslag. Nilsons hela författarskap präglas av en kontinuerlig växelverkan mellan

11 Materialet har samlats in med hjälp av Bibliotekstjänsts databas Artikelsök. Peter Nilsons *Solvindar* har enligt databasen fått 28 recensioner, Peter Englunds *Brev från nollpunkten* 24 och Nina Burtons *Den nya kvinnostaden* betydligt färre, enbart 13 recensioner.

12 Se vidare Gérard Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (1987), Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 1–15.

13 Peter Nilson, *Solvindar: En bok om rymd och människor*, Stockholm: Norstedt, 1993, s. 225.

14 Ibid., t.ex. s. 76, 186, 200.

15 Peter Nilson, ”Nilson, Peter”, i Bo Heurling (red.), *Författaren själv: Ett biografiskt lexikon av och om 1 189 samtida svenska författare*, Höganäs: Bra Böcker, 1993, s. 248.

romanerna och essäerna vad gäller såväl stoff och idéer som litterära grepp och komposition.¹⁶

Historikern Peter Englund är som författare kanske mest känd för sina omfattande historiskildringar inriktade på svenskt 1600-tal (*Ofredsår* (1993), *Den oövervinnelige* (2000)), men han har även givit ut tre essäsamlingar: *Förflutenhetens landskap* (1991), *Brev från nollpunkten* (1996) och *Tystnadens historia och andra essäer* (2003). Englund är även den som i störst utsträckning har publicerat sina texter i tidningar och tidskrifter innan de utgivits bearbetade i essäsamlingens form. Flera av texterna i *Brev från nollpunkten*, vilka tematiskt rör sig kring 1900-talets stora katastrofer i anslutning till första och andra världskriget, har i tidigare versioner funnits att läsa i *Expressen*, *Moderna Tider* och *Populär Historia*. Englund är också den av de tre som mest frekvent använt begreppet ”essä” i undertitlar – vilket gäller för samtliga essäsamlingar han publicerat hittills. I förordet till *Brev från nollpunkten* uttalar sig Englund om varför han i detta fall använt essän som form:

[...] detta handlar om stoff som jag på grund av egen okunnighet bara kunnat närma mig i essäns form. Ordet essä betyder, som alla vet, »försök«, och dessa stycken är det i ordets båda bemärkelser: de är skisser, skisser ytterst komna ur egna försök att förstå.¹⁷

Englund refererar här till essäbegreppets bokstavliga betydelse (franskans *essai* betyder ’prov’, ’försök’), men tycks även använda det som ett slags ödmjukhetsformel – han poängterar att bokens ämne inte är originellt och att han inte själv utfört någon grundforskning, men att själva skrivandet om något kan vara ett sätt att förstå det.¹⁸ Med Genettes perspektiv kan ovanstående citat tolkas som författarens paratextuella uttalande om verkets genreintention som varande en annan och mindre anspråksfull än den akademiska forskningens, vilket förstärks då Englund i efterordet hävdar att boken ”blott [min kurs.] är en samling essäer och inte ett akademiskt specimen”.¹⁹ Samtidigt etableras här en förbindelse mellan generalistens perspektiv och essän som form, då essäns försöksmässighet blir en frihet att försöka förstå och knyta samman historiska skeenden på ett nytt sätt. På detta sätt fungerar förordet som ett slags motivering till boken.

Nina Burton har med såväl essäer som debattartiklar om essäns ställning framträtt som en tydlig aktör i senare tids svenska essädebatt.²⁰ Redan innan *Den nya kvinnostaden* gav hon ut ett flertal böcker som kan beskrivas som essäsamlingar, exempelvis *Det splittrade alfabetet* (1998) och *Det som muser viskat* (2002), men hon är också poet genom diktsamlingar som *De röda minustalen* (2000) och *Ett svar i tjugofyra skärvor* (2008).

Det kan ifrågasättas om *Den nya kvinnostaden* – en genomkomponerad bok på drygt 400 sidor som i ett antal tematiska kapitel berättar om kvinnliga pionjärer på alla tänkbara områden – kan beskrivas som en essä, åtminstone om vi utgår från sådana definitioner av essän

16 Jfr Beata Agrell, ”En fantasi över tomma intet”, i Lars Lönnroth, Sven Delblanc & Sverker Göransson (red.), *Den svenska litteraturen: 3, Från modernism till massmedial marknad* (1989/1990), ny, rev. uppl., Stockholm, 1999, s. 600f.

17 Peter Englund, *Brev från nollpunkten: Historiska essäer*, Stockholm: Atlantis, 1996, s. 9.

18 Ibid.

19 Ibid., s. 273.

20 Se Nina Burton, ”Det grymma essämordet i biblioteket”, i *Dagens Nyheter* 7.5.2003; dens. ”Utan egen plats är essän hemlös”, i *Dagens Nyheter* 14.5.2003 och ”Om definitionen av skönlitteratur”, i *Dagens Nyheter* 28.5.2003. Jfr även dens. ”En formel för frihet: Om Ellen Key, kvinnligheten och essäns essens”, i *Litterär kalender: 2004; Ellen*, Stockholm: Norstedt, 2004; ”Essävandring”, i *Författaren* nr 4/5 2007, och senast ”Arvet efter Montaigne växer och frodas”, i *Svenska Dagbladet* 30.5.2009.

som betonar dess begränsade omfång.²¹ På senare år har det dock blivit allt vanligare att begreppet används inte bara om korta, icke-fiktiva prosatexter utan även om monografier.²² Burton har även i första hand skrivit essäer direkt för bokformatet.

När Burton själv beskriver bokens karaktär i sin prolog använder hon inte essäbegreppet, utan omtalar den i stället som ”en bok med fakta, berättelser och reflexioner om många områden”, ”en reseskildring från en skingrad stad”, en ”egenmäktig encyklopedi” och ”en bok om gränsöverskridande”.²³ I en debattartikel några år tidigare kallar hon dock sin kommande bok för en ”essäbok”.²⁴ *Den nya kvinnostaden* har även en uppläggnings snarlik den tidigare volymen *Resans system, poesin* (1993), som i undertiteln kallas ”essäer och tolkningar”.²⁵ I recensionerna beskrivs *Den nya kvinnostaden* dessutom i flera fall som ”essäistisk” och författaren framställs som essäist, vilket gör receptionen intressant att studera här.

Utifrån ovan beskrivna urval gör jag inte anspråk på att dra några allmänna slutsatser om essäns position i den samtida svenska litterära offentligheten (med tanke på den stora variationen i användningen av essäbegreppet i dag torde det vara mycket svårt), men jag menar ändå att det utifrån de valda exemplen är möjligt att urskilja några av de samtida villkoren för en typ av essäskrivande som varit vanligt i essäns tradition. Nedan följer nu två avsnitt där materialet diskuteras, först utifrån frågan om essän som genre och litteratur, och därefter med sikte på de författarroller essäisterna tillskrivs i litteraturkritiken. Avslutningsvis följer en kort reflektion kring denna essätyps tänkbara funktioner i samtidens offentlighet.

Essän som genre och litteratur

Våren 2003 initierade Nina Burton en debatt på *Dagens Nyheter*s kultursida utifrån frågan om essäns relation till skönlitteraturen. Burton utgick från bibliotekens klassificering av essäer och hävdade att essän skingrats som genre eftersom den i huvudsak sorterades som facklitteratur och efter innehåll och inte som skönlitteratur och efter form.²⁶ Den debatt som Burton startade illustrerar den ständigt återkommande frågan om essäns oklara position i relation till såväl skönlitteraturens som facklitteraturens genrer. I ett forskningsprojekt om svensk sakprosa konstaterades nyligen att essän och annan ”litterär sakprosa” tycks ”leva ett osäkert liv mellan anspråken på det värde som tillskrivs kunskap om verkligheten och det värde som tillskrivs konst”.²⁷ Det handlar alltså om texter som tar sin utgångspunkt i fakta men där författa-

21 T.ex. Hägg, *Övertalning och underhållning*, 1978, s. 13, 15. Jfr Thorkild Borup Jensen, *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttere: Om essayet som genre og det danske essay i det 20. århundrede*, København: Dansk lærerforening, 1999, s. 31.

22 Jfr Rydén, som i *Nationalencyklopedin* skriver att ett av tecknen på att genren fått en förnyad aktualitet i Sverige är att ”man efter internationellt mönster betecknar monografiska framställningar som essäer”. Jfr även France, ”British and French Traditions of the Essay”, 2005, s. 40f. France konstaterar att det fr.a. inom den franska traditionen länge varit vanligt att använda essäbegreppet om monografier.

23 Nina Burton, *Den nya kvinnostaden: Pionjärer och glömda kvinnor under tvåtusen år*, Stockholm: Bonnier, 2005, s. 9.

24 Nina Burton, ”Utan egen plats är essän hemlös”, i *Dagens Nyheter* 14.5.2003.

25 Nina Burton, *Resans system, poesin: En lyrisk karta på elva språk: Essäer och tolkningar*, Stockholm: FIB:s lyrikklubb, 1993.

26 Inläggen i debatten i *Dagens Nyheter* infördes 7.5, 10.5, 14.5, 17.5, 21.5 och 28.5.2003. Debatten kom i huvudsak att engagera några representanter för biblioteken och SAB:s klassifikationssystem och vid sidan av Burton ytterligare några författare och litteraturkritiker. Ett examensarbete har skrivits om debatten utifrån ett argumentationsanalytiskt perspektiv, men även frågan om klassifikationssystemet som symbolisk maktutövning tas upp. Se vidare Karin Lögdberg, *Svårt att dela upprördheten: Om essäer, klassifikation och makt*, examensarbete, Uppsala universitet: Institutionen för ABM, 2004, <http://www.abm.uu.se/publikationer/2/2004/228.pdf>. Hämtad 2009-10-19.

27 Boel Englund, Per Ledin & Jan Svensson, ”Sakprosa – vad är det?”, i Boel Englund & Per Ledin (red.), *Teoretiska perspektiv på sakprosa*, Lund: Studentlitteratur, 2003, s. 52.

ren gestaltar och förhåller sig till dessa fakta på ett personligt sätt. Frågan är om dessa ”dubbla” anspråk har uppmärksammats i recensioner av Nilsons, Englunds och Burtons böcker, och om det utifrån recensionerna går att urskilja huruvida essän betraktas som skönlitterär, facklitterär, eller kanske både och? Har frågan om genre haft någon betydelse i litteraturkritiken i dessa fall?

Inledningsvis kan det vara intressant att se till litteraturrecensionens paratexter, i detta fall huruvida de recenserade verken förts till en viss typ av kategori genom de vinjetter och kategorimarkörer som ofta finns på kultursidornas recensionsavdelningar.²⁸ Utifrån de valda exemplen har det varit vanligast att de har recenserats under mycket allmänna vinjetter som ”En ny bok”, ”Boken”, ”Böcker”, ”Litteratur” eller liknande – om sådana rubriceringar överhuvudtaget funnits. Av sådana kategoriseringar att döma görs ingen uppdelning efter genre eller utifrån facklitteratur och skönlitteratur. Undantag finns dock. I *Aftonbladet* liksom i *Allt om Böcker* recenseras Nilsons *Solvindar* under vinjetten ”Essäer”.²⁹ Likaså placeras Nina Burtons *Den nya kvinnostaden* i kategorin ”Essä” i *Aftonbladet*.³⁰ Det kan tolkas som att man här velat framhålla essän som en specifik genre eller recensionskategori. Ett liknande exempel finns i *Svenska Dagbladet*, där *Den nya kvinnostaden* recenseras som ”sakprosa”.³¹ Sakprosa får dock ses som en vidare och mindre specifik term än ”essä”.³² Det finns även några exempel på vinjetter som pekar mot verkets innehåll snarare än formen.³³ Dessa exempel är dock få.

Vad gäller själva recensionerna använder litteraturanmälarna ofta essäbegreppet för att beskriva samtliga tre verk som essäsamlingar eller essäböcker, eller författarna som essäister, men i de allra flesta fall sker detta utan vidare precisering. I några fall används andra beteckningar för att beskriva verken. Här lyfter jag endast fram de exempel där mer specificerade uppfattningar om genre uttrycks.

Recensenternas beskrivningar av verkens genreanknytning

Att Peter Englund själv använder ”essäer” i sin undertitel kan vara ett av skälen till varför recensenterna ofta refererar till begreppet för att beskriva hans texter. Detta i sig behöver dock inte betyda att man preciserar sin syn på essän. Betecknande är exempelvis att några recensenter använder ”essä” och ”uppsats” som synonymer.³⁴ Bland mer specificerade kommentatorer finns Hans Wallmark, som i *Nya Wermlands-Tidningen* menar att essän är en ”snabb” form, och Mikael Hermansson, som i *Borås Tidning* hävdar att det viktigaste i essäformen är att ”teckna ett större ämne”.³⁵ Mikael van Reis talar i *Göteborgs-Posten* om Englunds genre som en ”historieessäistik” som gestaltar historiska förlopp genom enskilda

28 Det är förstås svårt att fastslå vilken relation som finns mellan recensentens uppfattning och tidningsredaktionens kategoriseringar och rubriksättning. Överhuvudtaget tycks det vara nyckfullt till vilken typ av kategori olika verk förs i litteraturrecensioner.

29 Torsten Kälvelemark, ”Spelar det någon roll i universum att vår själ finns?”, i *Aftonbladet* 30.8.1993; Örjan Abrahamsson, ”Kosmiska tankesprång”, i *Allt om Böcker* nr 5/6 1993, s. 77.

30 Jan Arnald, ”Geniala kvinnor!”, i *Aftonbladet* 4.10.2005.

31 Sture Linnér, ”Kvinnlig kavalkad fascinerar”, i *Svenska Dagbladet* 4.10.2005.

32 Jfr Englund, Ledin & Svensson, ”Sakprosa – vad är det?”, 2003, s. 51f.

33 Peter Englunds *Brev från nollpunkten* kategoriseras i *Aftonbladet* som ”Historia” (Göran Hägg, ”Briljant krigshistoria från en man som verkligen hatar krig”, i *Aftonbladet* 9.10.1996), och Burtons *Den nya kvinnostaden* i än mer preciserad riktning som ”Kvinnohistoria” i *Expressen* (Nina Lekander, ”Sök kvinnan”, i *Expressen* 4.12.2005).

34 Bengt Wallroth, ”Historiska essäer om krigets omänskligheter”, i *Kungliga Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift* nr 3 1997, s. 147f; Torgny Neveus, ”Sotsvarta skärvor ur en mörk epok”, i *Uppsala Nya Tidning* 9.10.1996.

35 Hans Wallmark, ”Det blodiga nittonhundratalet”, i *Nya Wermlands-Tidningen* 14.10.1996; Mikael Hermansson, ”Vem har rätt till historien?”, i *Borås Tidning* 9.10.1996.

livsöden men också söker orsakerna bakom dem. Psykologiseringen är ett av de drag som van Reis lyfter fram som en skillnad gentemot den akademiska historieskrivningen.³⁶

Ytterligare en recension förtjänar att nämnas, eftersom recensenten tycks ställa krav på essän som han inte tycker att Englund lever upp till. Pauli Olavi Kuivanen menar i *Östgöta Correspondenten* att essän ger författaren ”frihet att ta ut svängarna, att helt enkelt ge sig ut på tunnare is”. Även om han anser att Englunds bok ”motsvarar [...] alla krav som kan ställas på god folkbildning” – kombinationen av ”stilistisk förmåga” och ”källkritisk noggrannhet” – tycker han att boken har en ”lite försiktig prägel” och att det finns ”en ovilja att avvika för mycket från den breda vägen”. Kuivanen tycks anse att Englund inte har gjort bruk av essäns frihet, vilket kunde ”ha förvandlat en redan mycket bra bok till ett äventyr”.³⁷

Vad gäller Burtons *Den nya kvinnostaden* varierar terminologin för hur boken beskrivs och ofta används flera genreantydande beskrivningar samtidigt. Nina Lekander framställer i *Expressen* boken som en ”essäistisk resa i tid och rum”, men beskriver den också som en ”lika personlig som poetisk encyklopedi”.³⁸ Sara Danius talar i *Dagens Nyheter* om boken som en ”livfull krönika” där ”[r]eseintryck varvas med filosofiska betraktelser, biografiska anekdoter med redogörelser för vetenskapliga upptäckter, kafésamtal med historiska utvecklingar”.³⁹ Daniel Andersson menar i *Nerikes Allehanda* att *Den nya kvinnostaden* ”emellanåt närmast [är] essäistisk”.⁴⁰ Cecilia Bornäs i *Sydsvenska Dagbladet* kallar den ”essäbok” men samtidigt en ”samling biografier över kvinnliga pionjärer”.⁴¹ Lennart Lindskog jämför i *Norrländska Socialdemokraten* *Den nya kvinnostaden*, som kallas ”essäsamling”, med Burtons tidigare bok *Resans syster, poesin*, vilken kallas ”reseskildring”.⁴²

Lika ofta som recensenterna talar om *Den nya kvinnostaden* som en ”essäbok” eller som ”essäistisk” används alltså andra genreantydande ord eller beskrivningar. Den omtalas med mer eller mindre målande beteckningar som ”panorama”, ”kavalkad”, en ”samling biografier”, en ”vindlande historisk exposé” och ”encyklopedi”.⁴³ I flera fall finns en klar överensstämmelse mellan recensenternas beskrivningar och verkets paratexter. Den senare typen av texter, exempelvis förord eller baksidestexter, kan ses som sanktionerade av författaren även om det inte nödvändigtvis är författaren som skrivit dem.⁴⁴ På baksidestexten till *Den nya kvinnostaden* beskrivs boken som ”en bok som är flera böcker i en”. Den är både ”en samling biografier”, ”en resa i tid och rum”, ”ett panorama” och ”en sorts uppslagsverk”.⁴⁵ Detta kan jämföras med Burtons prolog, där hon bland annat beskriver sitt verk som ”reseskildring” och ”encyklopedi”.⁴⁶ Här tycks det alltså som om recensenterna till stora delar övertagit de beskrivningar om genre (eller kanske snarare överskridandet av genre) som redan formulerats av författaren och förlaget. I de fall de hänvisat till essäbegreppet har de snarast gått bortom

36 Mikael van Reis, ”Guide till undergången”, i *Göteborgs-Posten* 9.10.1996.

37 Pauli Olavi Kuivanen, ”Krigets byggherrar”, *Östgöta Correspondenten* 9.10.1996.

38 Nina Lekander, ”Sök kvinnan”, i *Expressen* 4.12.2005.

39 Sara Danius, ”Bländande kvinnohistoria”, i *Dagens Nyheter* 4.10.2005.

40 Daniel Andersson, recension av *Den nya kvinnostaden*, i *Nerikes Allehanda* 10.10.2005.

41 Cecilia Bornäs, ”Kvantfysik och köttfärssås”, i *Sydsvenska Dagbladet* 10.10.2005.

42 Lennart Lindskog, ”Burton höjer sig över genomsnittet”, i *Norrländska Socialdemokraten* 5.10.2005.

43 ”Panorama” används av Sture Linnér i ”Kvinnlig kavalkad fascinerar”, *Svenska Dagbladet* 4.10.2005 liksom av Kaj Fölster i ”En bok för humanister som vill ifrågasätta”, i *Humanisten* nr 1 2006, s. 26. ”Kavalkad” används likaså av Sture Linnér men också av Nina Lekander i ”Sök kvinnan”, *Expressen* 4.12.2005. Cecilia Bornäs kallar boken en ”samling biografier” i ”Kvantfysik och köttfärssås”, i *Sydsvenska Dagbladet* 10.10.2005. Uttrycket ”vindlande historisk exposé” används av Lennart Lindskog, ”Burton höjer sig över genomsnittet”, i *Norrländska Socialdemokraten* 5.10.2005. Annika J. Hagström talar om boken som ”encyklopedi” i ”Kvinnorna utanför männens historia”, i *Helsingborgs Dagblad* 8.10.2005.

44 Jfr Genette, *Paratexts*, 1997, s. 16–36, 196–236.

45 Burton, *Den nya kvinnostaden*, 2005, baksidestexten på skyddsomslaget.

46 Ibid., s. 13.

dessa beskrivningar, eftersom ordet ”essä” alltså inte används av författaren eller förlaget för att referera till *Den nya kvinnostaden* som verk. Däremot ges Burton som författare epitetet ”poet och essäist” på skyddsomslagets bakre flik. Några av hennes tidigare böcker beskrivs här även som ”essäböcker”.⁴⁷

Det finns en genremässig aspekt som skiljer mottagandet av Peter Nilsons bok från Englunds och Burtons. I flera fall förknippar recensenterna nämligen *Solvindar* med begreppet ”populärvetenskap”.⁴⁸ I *Sydsvenska Dagbladet* kallas *Stjärnvägar*, *Rymdlys* och *Solvindar* exempelvis för ”en serie populärvetenskapliga *bungy-jumps*”, och i *Arbetet* omtalas *Solvindar* som populärvetenskap ”av bästa internationella klass”.⁴⁹ Det är tydligt att de recenser som placerar *Solvindar* i en populärvetenskaplig kontext har ett behov av att markera distans till populärvetenskapen som lågstatusgenre.⁵⁰ Ett signifikativt exempel finns i *Vasabladet*, där Bertel Nygård försäkrar att Nilson inte hör till ”dilettanternas skara”, och att hans ”utomordentliga essäistik” får honom att associera till ”en annan mästare när det gäller att popularisera den teoretiska fysiken”, nämligen Stephen Hawking (f. 1942).⁵¹ I just detta fall tycks dock *Solvindar* uppfattas som på en gång både populärvetenskap och essä. I andra fall verkar essä och populärvetenskap snarare betraktas som ömsesidigt uteslutande, som i *Arbetaren*, där Viveka Heyman hänvisar till att vetenskapsmännen numera ”ojar sig” över dålig populärvetenskap, men sedan konstaterar att Nilson inte behöver ta åt sig av denna kritik eftersom *Solvindar* inte är populärvetenskap utan ”essayistik kring astronomiska och andra lärda teman”.⁵² Recensionerna speglar en oenighet i synen på essägenrens relation till populärvetenskapen som också återfinns i essäforskningen, där det finns de som hävdar att populärvetenskapen mycket väl har kunnat ta sig essäistisk form, medan andra velat markera distans till genren utifrån exempelvis skillnader i stilideal, ambitioner och målgrupp.⁵³

Det är dock långt ifrån alla recenser som framställer Nilsons bok som populärvetenskaplig. Gunnar Hillerdal hävdar i stället att Nilson mutat in en egen skönlitterär genre som

47 Ibid., författarpresentation på skyddsomslagets bakre flik.

48 I Burtons fall används begreppet i en recension, då hennes bok av Nina Lekander kallas ”populärvetenskap när den är som bäst” (”Sök kvinnan”, i *Expressen* 4.12.2005). Englunds bok omtalas vid några tillfällen med epitetet ”folkbildning”: av Göran Hägg, ”Briljant krigshistoria från en man som verkligen hatar krig”, i *Aftonbladet* 9.10.1996; likaså av Pauli Olavi Kuivanen, ”Krigets byggherrar”, *Östgöta Correspondenten* 9.10.1996. Begreppen pekar mot frågan om vilken författarroll essäisten tillskrivs, vilket diskuteras i nedanstående avsnitt.

49 Niklas Törnlund, ”Den osannolika jorden”, i *Sydsvenska Dagbladet* 30.8.1993; Allan Rydén, ”Vi och universum”, i *Arbetet* 22.10.1993.

50 Idéhistorikern Johan Kärnfelt har i sin avhandling om populärvetenskapens historia i Sverige konstaterat att även om den redan tidigare anklagats för ytlighet och populism så har det skett en tydlig förskjutning mot populärvetenskapen som underhållning snarare än folkbildning i takt med medialiseringen av samhället och i samband med att den har blivit journalisternas, snarare än forskarnas genre. Denna utveckling har enligt Kärnfelt bidragit till att populärvetenskapen förlorat sin tidigare auktoritet. Se vidare Johan Kärnfelt, *Mellan nytta och nöje: Ett bidrag till populärvetenskapens historia i Sverige* (diss.), Eslöv: Symposion, 2000, s. 286ff.

51 Bertel Nygård, ”När vågfunktionen kollapsar till verklighet”, i *Vasabladet* 22.10.1993. Jfr även Mats Gellerfelt, ”Astronom med fötterna på jorden”, i *Svenska Dagbladet* 30.8.1993; Örjan Abrahamsson, ”Kosmiska tankesprång”, i *Allt om Böcker* nr 5/6 1993, s. 77; Gunnar Broberg, ”Med drag under galaxerna”, i *Uppsala Nya Tidning* 30.8.1993.

52 Viveka Heyman, ”Svindlande frågor”, i *Arbetaren* nr 47 1993, s. 16.

53 Göran Hägg menar exempelvis att populärvetenskap och essä förenas hos naturvetenskapsmannen Bengt Lidforss (1868–1913), en av de essäister han studerar i sin avhandling. Se vidare Hägg, *Övertalning och underhållning*, 1978, s. 113–138. Hägg konstaterar även att begreppet populärvetenskap inte sällan återfunnits i definitionen av essäbegreppet i olika ordböcker och lexikon (ibid., s. 11f.). En av dem som velat göra en distinktion mellan populärvetenskap och essä utifrån kategorierna stil, ambitioner och målgrupp är von Platen, ”Essayn”, 1996, s. 117.

”handlar om stjärnorna, de riktiga ute i rymden, och oss”.⁵⁴ Även Peter Ortman i *Helsingborgs Dagblad* gör en liknande beskrivning av Nilsons genre som ”en essäistik som på ett pedagogiskt och suggestivt sätt väver samman naturvetenskap, kulturhistoria och de stora allmänmänniska frågorna”.⁵⁵ Göran R. Eriksson i *Västerbottens-Kuriren* talar om Nilsons essätologi som tillhörande en ”svårdefinierbar genre där allt förenas och smälter samman: essä och fiktion, naturvetenskap, filosofi, religion och litteraturkritik”.⁵⁶ I det sistnämnda fallet tycks alltså recensenten mena att essäbegreppet inte är tillräckligt för att beskriva verket, som i sig förenar en rad skrivsätt och ämnen.

Det övervägande intrycket är att genrefrågan inte verkar vara av särskilt stor betydelse när dessa verk recenserar. I många av recensionerna berörs den inte alls. Samtidigt finns det exempel på att recensenterna reflekterar kring just genre. Det går dock knappast att få en särskilt klar bild av vilka uppfattningar som uttrycks om essän utifrån detta material. Snarare har vi brottstycken, som att essän står för frihet (Kuivanen) eller, vilket återkommer hos flera recensenter, att den innebär ett slags gränsöverskridande eller sammanvävande av perspektiv från olika områden. Att recensenterna i Peter Nilsons fall ofta associerar till populärvetenskap har troligen att göra med att naturvetenskapen har hört till populärvetenskapens mest typiska ämnesinnehåll: gränsen mellan fackvetenskap och populärvetenskap är tydligare där än inom exempelvis humaniora.⁵⁷ Även om Nilson långt ifrån enbart skriver om naturvetenskapliga ämnen har man ofta uppfattat det som att hans texter fyller ett slags populariserande funktion. Att man ändå har markerat distans till populärvetenskapen som genre och, som i Heymans fall, framhävt att Nilson skriver essäer, inte populärvetenskap, indikerar att essän uppfattas som en genre med mer intellektuell prestige och seriositet. I essäforskningen lyfter man dock ofta fram det paradoxala i att essän både förknippas med anspråksfull lärdom och med amatörism och trivialiteter, vilket antyder att dess status är en fråga om vilka andra genrer den relateras till.⁵⁸ Skulle jämförelsen i stället ha gjorts med den ”riktiga” skönlitteraturen skulle svaret ha blivit ett annat, vilket framgår nedan.

Beskrivningar av stil och komposition

Ett vanligt argument för att betrakta essän som en skönlitterär genre har varit att den använder sig av litterära grepp av såväl stilistisk som kompositionell natur.⁵⁹ I recensionerna av *Solvindar*, *Brev från nollpunkten* och *Den nya kvinnostaden* lyfter recensenterna ofta fram författarnas stil och beskriver böckerna som litterära och personligt gestaltade. Men betyder detta att de betraktas som skönlitteratur?

Peter Nilsons stil beskrivs av en rad recensenter som ”elegant”, ”kristallklar” och ”poetisk”.⁶⁰ I vissa fall menar recensenterna till och med att Nilson är en av samtidens främsta

54 Gunnar Hillerdal, ”Ensam i universum”, i *Barometern* 14.9.1993.

55 Peter Ortman, ”På jakt efter det obegripliga”, i *Helsingborgs Dagblad* 30.8.1993.

56 Göran R. Eriksson, ”Kosmiska drömmar”, i *Västerbottens-Kuriren* 30.8.1993.

57 Gunnar Eriksson & Lena Svensson, *Vetenskapen i underlandet: Två studier av populärvetenskap*, Stockholm: Norstedt, 1986, s. 22.

58 Claire de Obaldia, *The Essayistic Spirit: Literature, Modern Criticism, and the Essay*, Oxford: Clarendon Press, 1995, s. 19. Jfr även G. Douglas Atkins, *Tracing the Essay: Through Experience to Truth*, Athens: University of Georgia Press, 2005, speciellt avsnittet ”Irony or sneakiness. On the essay’s second-class citizenship” (s. 11–25). Jfr även Rohner, *Der Deutsche Essay*, 1966, som konstaterar att det är en paradox att essän beskrivs med höga attribut samtidigt som den har låg status (s. 120).

59 Se t.ex. Hägg, *Övertalning och underhållning*, 1978, s. 14. Jfr Obaldia, *The Essayistic Spirit*, 1995, s. 8.

60 Ordet ”elegant” används av Torsten Källemark, ”Spelar det någon roll i universum att vår själ finns?”, i *Aftonbladet* 30.8.1993; Mats Gellerfelt, ”Astronom med fötterna på jorden”, i *Svenska Dagbladet* 30.8.1993; Gunnar Larsson Leander, recension av Peter Nilsons *Rymdljus* resp. *Solvindar*, i *Astronomisk Tidskrift* nr 1 1994, s. 44; Per Wallroth, recension av Peter Nilsons *Solvindar*, i *Bonniers Litterära Magasin* nr 4 1993, s. 60. Magnus Jacobsson kallar Nilsons prosa för ”kristallklar” i ”Finns universum utan oss?”, i

svenska stilister. Ett ”vackrare och samtidigt ledigare [...] [språk] får man leta efter i den samtida svenska litteraturen”, hävdar Mats Gellerfelt i *Svenska Dagbladet*.⁶¹ Per Lindbladh anser i *Smålandsposten* att Nilsons ”prosa är [...] bland det skönaste som svenska språket kan visa upp”.⁶²

Vad gäller Peter Englund påtalar recensenterna ofta att det finns en närhet till skönlitteraturen i dennes verk, inte bara i fråga om stil utan också komposition och berättarteknik. Vad gäller det sistnämnda pekar en rad recenser på ett återkommande kompositionellt mönster i *Brev från nollpunkten*, där utvalda historiska personer får bli utgångspunkt för skildringen av ett större skeende.⁶³ Ingrid Elam uttrycker i *Expressen* det som att Englund letat efter ”den lilla berättelsen i den stora”, en metod som använts såväl av historiker som skönlitterära författare.⁶⁴

Englunds stil beskrivs ofta som elegant och välformulerad. Ingrid Elam karakteriserar den som ”säljbar men inte fal, lättillgänglig men inte populistisk”. Hon hävdar också att den är ”mycket brittisk”.⁶⁵ I liknande ordalag framställer Mikael van Reis Englunds som ”brittiskt formulerad som en akademisk Jolo”.⁶⁶ I flera fall hävdar recensenterna, exempelvis Lennart Lundmark i *Svenska Dagbladet*, att Englunds stil ”ligger mycket nära dagens skönlitterära ideal” och att den kan ge större språkupplevelser än många romaner.⁶⁷ Både Englund och Nilsson framställs alltså som stilister som ligger skönlitteraturen nära.

I Nina Burtons fall påtalas likaså ofta stilen och kompositionen. Författarens stil har exempelvis beskrivits som ”elegant, levande och högst personlig” och som ”personligt reflekterande”.⁶⁸ Flera recenser beskriver den även som ”poetisk [...] och medryckande”, som ”stundtals poetisk” eller som bitvis av ”lyrisk skönhet”.⁶⁹ I dessa fall är det möjligt att recensenterna sätter stilen i *Den nya kvinnostaden* i samband med att Burton också är poet. Andra formuleringar om tonen och stilen pekar dock snarare mot verkets funktion som ett slags lärdoms litteratur då man säger att Burtons bok är ”lär[d] men lätt” eller ”lågmlät lärd[...] och intensivt levande”.⁷⁰

Östgöta Correspondenten 30.8.1993. Beskrivningar av Nilsons stil som poetisk finns hos Gunnar Hillerdal, ”Ensam i universum”, i *Barometern* 14.9.1993 och Per Lindbladh, ”På spaning i universum”, i *Smålandsposten* 23.9.1993.

61 Mats Gellerfelt, ”Astronom med fötterna på jorden”, i *Svenska Dagbladet* 30.8.1993. Jfr Gunnar Anshelm, ”Kosmiska resor”, i *Skånska Dagbladet* 2.1.1994.

62 Per Lindbladh, ”På spaning i universum”, i *Smålandsposten* 23.9.1993.

63 Karl Steinick, ”Mot nollpunkten”, i *Helsingborgs Dagblad* 9.10.1996. Liknande beskrivningar av Englunds kompositionsteknik ges av Eva Kärfve, ”Ingen förmådde se alternativen”, i *Sydsvenska Dagbladet* 6.11.1996; Lennart Lundmark, ”Lidandet riskerar bli en abstraktion”, i *Svenska Dagbladet* 9.10.1996; Mårten Westö, ”I seklets skräckkabinett”, i *Hufvudstadsbladet* 12.2.1997; Mikael van Reis, ”Guide till undergången”, i *Göteborgs-Posten* 9.10.1996 och Matti Häggström, ”Lysande om vansinnet”, i *Barometern* 31.10.1996.

64 Ingrid Elam, ”På party med barbarer”, i *Expressen* 9.10.1996.

65 Ibid.

66 Mikael van Reis, ”Guide till undergången”, i *Göteborgs-Posten* 9.10.1996. Jolo användes som signatur av författaren och DN-journalisten Jan Olof Olsson (1920–1974).

67 Lennart Lundmark, ”Lidandet riskerar bli en abstraktion”, i *Svenska Dagbladet* 9.10.1996. Jfr liknande resonemang hos Mårten Westö, ”I seklets skräckkabinett”, i *Hufvudstadsbladet* 12.2.1997.

68 Första citatet från Sara Danius, ”Bländande kvinnohistoria”, i *Dagens Nyheter* 4.10.2005. Andra citatet från Catrin Ormestad, ”Äreminne över glömda kvinnor”, i *Upsala Nya Tidning* 5.12.2005.

69 Första citatet från Kaj Fölster, ”En bok för humanister som vill ifrågasätta”, i *Humanisten* nr 1 2006, s. 26; andra citatet från Catrin Ormestad, ”Äreminne över glömda kvinnor”, i *Upsala Nya Tidning* 5.12.2005; tredje citatet från Sture Linnér, ”Kvinnlig kavalkad fascinerar”, i *Svenska Dagbladet* 4.10.2005.

70 Första citatet från Nina Lekander, ”Sök kvinnan”, i *Expressen* 4.12.2005; andra citatet från Anita Ankarcrona, recension av Nina Burtons *Den nya kvinnostaden*, i *Biblis* nr 33 2006, s. 72.

Även vissa aspekter av *Den nya kvinnostadens* komposition lyfts fram. Flera recensenter nämner att Burton omgärdat sina redogörelser för fakta med en personlig ramberättelse som skildrar ett berättarjag på upptäcktsresa i de kvinnliga pionjärens spår. Sara Danius tycker att det är just bokens ”fotgängarmässiga förhållningssätt” som gör läsningen till ett nöje.⁷¹ Nina Lekander antyder att denna resa kan vara fiktiv och konstruerad, då Burton emellanåt diskuterar med ”ett par möjligen imaginära [...] väninnor”.⁷²

Av ovanstående exempel ser vi att många av recensenterna lyfter fram verkens stil och komposition. Att man kommenterar de skönlitterära greppen eller beskriver författarna som några av samtidens främsta stilister innebär dock inte att man med självklarhet uppfattar verket som tillhörande skönlitteraturen, då denna i första hand fungerar som ett jämförelseobjekt (detta syns exempelvis i de fall då Englunds böcker anses ligga nära skönlitteraturen). Samtidigt är den litterära och personliga gestaltningen något som torde särskilja *Solvindar*, *Brev från nollpunkten* och *Den nya kvinnostaden* från stora delar av facklitteraturen.

Recensionerna bekräftar i själva verket essäns – och i vidare bemärkelse den litterära sakprosans – position som ett slags ”potentiell litteratur”, en nästan-men-ändå-inte-riktigt-litteratur. Genreteoretikern Alastair Fowler har använt just uttrycket *literature in potentia* för att beskriva bland annat essäns position i genresystemet i relation till mer erkända och etablerade genrer. Som historisk genre har essän enligt Fowler en lös och kontingent relation till skönlitteraturen, men detta hindrar inte att enstaka essäer och essäister har lyfts fram och behandlats som litteratur i litteraturhistorieskrivningen.⁷³ Essäns status som nästan-litteratur har även beskrivits ur ett mer kunskapsteoretiskt perspektiv av essäforskaren Graham Good, som hävdar att det i essän finns en konflikt mellan form och innehåll, som gör att den varken uppmärksammas som kunskap eller som konst. Essän är alltför konstnärlig och intresserad av formens möjligheter för att räknas som ”riktig” kunskap, men ses ändå inte som en självklar del av litteraturen.⁷⁴ I recensionerna framskyntar också denna ambivalens som ytterst handlar om de dubbla anspråken: skönlitteraturens anspråk på konstnärlighet och facklitteraturens trohet mot fakta. Vi kan här även återknyta till vad som tidigare konstaterades om att essäns status är en fråga om vilka andra genrer den relateras till. Av de litteraturtyper som bedöms på det litterära fältet har skönlitteraturen högst status – men dessa essäböcker når som vi sett inte riktigt upp till denna position.⁷⁵

Ett annat sätt att få svar på frågan om vad som karakteriserar essäns position i den samtida litterära offentligheten är att undersöka de författarroller som författaren tillskrivs i recensionerna, vilket är ämnet för följande avsnitt.

71 Sara Danius, ”Bländande kvinnohistoria”, i *Dagens Nyheter* 4.10.2005. Jfr även Jan Arnard, ”Geniala kvinnor!”, i *Aftonbladet* 4.10.2005.

72 Nina Lekander, ”Sök kvinnan”, i *Expressen* 4.12.2005.

73 Alastair Fowler, *Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes*, Oxford: Clarendon Press, 1982, s. 5. Claire de Obaldia inspireras av Fowlers ”literature in potentia” då hon mer utförligt beskriver essän som potentiell litteratur eller som något som ännu inte är litteratur, se vidare Obaldia, *The Essayistic Spirit*, 1995, s. 1–28.

74 Graham Good, *The Observing Self: Rediscovering the Essay*, London: Routledge, 1988, s. 15. Jfr dens. ”Preface”, i Tracy Chevalier (red.), *Encyclopedia of the Essay*, London: Fitzroy Dearborn, 1997, s. xx.

75 Det skulle leda alltför långt att här ge sig in i ett längre resonemang om definitionen av skönlitteratur, men ytterligare ett tänkbart skäl till essäns vaga position som har lyfts fram av essäforskare är tendensen att likställa skönlitteratur med fiktion, vilket utdefinierar essän och andra former som i de flesta fall uppfattas som icke-fiktiva. Se t.ex. Arne Melberg, ”På spaning efter en okänd genre”, i Beata Agrell & Ingela Nilsson (red.), *Genrer och genreproblem: Teoretiska och historiska perspektiv*, Göteborg: Daidalos, 2003, s. 461. Jfr dens. *Resa och skriva: En guide till den moderna reselitteraturen*, Göteborg: Daidalos, 2005, s. 12.

Essäisten i offentligheten

I flera av 1900-talets mer inflytelserika teorier om litteraturen har man poängterat betydelsen av att göra en tydlig åtskillnad mellan den historiske författaren och berättaren eller ”jaget” i det litterära verket. Vad gäller essän har man inte i samma utsträckning påtalat denna skillnad. I stället har jaget i essän ofta uppfattats som en representation av författaren själv, även om det naturligtvis handlar om ett språkligt konstruerad jag och en offentlig författarroll.⁷⁶ Susan S. Lanser har utifrån ett narratologiskt perspektiv intresserat sig för under vilka omständigheter läsare associerar textens jag med författaren, i synnerhet när det gäller texter skrivna i första person. Essän tillhör i hennes framställning den kategori texter som hon kallar *attached* – texter vars värde, betydelse och trovärdighet i hög grad är beroende av att vi kan identifiera textens jag med den verkliga författaren.⁷⁷ Delvis har det att göra med att essän uppfattas som en icke-fiktiv genre. Gérard Genette har konstaterat att författarens namn och de föreställningar som knyts till det ofta är av större betydelse i icke-fiktiva verk.⁷⁸ En av de faktorer som kan vara av betydelse för läsarens uppfattning av verkets värde och trovärdighet är författarens utbildningsbakgrund. Har Nilsons, Englunds och Burtons akademiska skolning haft någon betydelse för de författarroller de tillskrivs i recensionerna?

Författarroller och bildningsgång

I det undersökta materialet hänvisar recensenterna frekvent till författarnas akademiska bakgrund och bildningsgång. Vad gäller både Nilson och Englund är det snarare regel än undantag att recensenten nämner något om författarens tidigare yrkesbana och ämnesinriktning. Peter Nilsons bakgrund som astronom påtalas frekvent i recensionerna, trots att det gått nästan tjugo år sedan han lämnat forskarvärlden.⁷⁹ Exempelvis uppfattar flera recensenter det som att Nilson fortfarande håller sig informerad om vad som pågår vid forskningsfronten i sitt ämne. Niklas Törnlund i *Sydsvenska Dagbladet* kallar honom ”vår mest litterärt aktive astronom”.⁸⁰ Ett annat exempel finns hos Torsten Kälvemarm, som i *Aftonbladet* konstaterar att Nilson ”nu-förtiden [är] mer författare än astronom”, men att han ändå tycks ”ägna mycket tid åt den vetenskapliga litteraturen”.⁸¹

Nilson uppfattas dock även som lärd i vidare bemärkelse. Hans ”vetande tycks ibland vara utan gränser”, skriver exempelvis en recensent, och en annan hävdar att han ”besitter [...] en närmast bottenlös lärdom”.⁸² Allra tydligast blir denna snarast beundrande bild av författaren hos Gunnar Anshelm i *Skånska Dagbladet*:

76 Carl H. Klaus, ”Essayists on the Essay”, i Chris Anderson (red.), *Literary Nonfiction: Theory, Criticism, Pedagogy*, Carbondale & Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1989, s. 170ff. Jfr Kuisma Korhonen, *Essaying Friendship: Friendship as a Figure for the Author-Reader Relationship in Essayistic Textuality, from Plato to Derrida*, Helsinki: Yliopistopaino, 1998, s. 7ff, 17f. För ett längre resonemang om jaget i essän med exempel från Peter Nilsons essäer, se Emma Eldelin, ”Vid tänkandets gränser: Om Peter Nilsons essäistik”, i *Samlaren* 2008, s. 245–252.

77 Susan S. Lanser, ”The ‘I’ of the Beholder. Equivocal Attachments and the Limits of Structuralist Narratology”, i James Phelan & Peter J. Rabinowitz (red.), *A Companion to Narrative Theory*, Malden, MA: Blackwell Publishing, 2005, s. 206ff.

78 Genette, *Paratexts*, 1997, s. 37–54.

79 Nilson disputerade i astronomi i Uppsala 1973 på avhandlingen *Uppsala General Catalogue of Galaxies. Data for 12,921 Galaxies North of $\delta = -2^{\circ}30'$* och blev något år senare docent, men lämnade strax därefter den akademiska världen för en verksamhet som författare.

80 Niklas Törnlund, ”Den osannolika jorden”, *Sydsvenska Dagbladet* 30.8.1993.

81 Torsten Kälvemarm, ”Spelar det någon roll i universum att vår själ finns?”, i *Aftonbladet* 30.8.1993.

82 Första citatet Magnus Jacobson, ”Finns universum utan oss?”, i *Östgöta Correspondenten* 30.8.1993; andra citatet Per Wallroth, recension av *Solvindar*, i *Bonniers Litterära Magasin* nr 4 1993, s. 60.

Med en magistral facklärdom i dagens astronomiska forskning och problematik och en lika omfattande kännedom om och inlevelse i all naturvetenskap och kulturhistoria och i filosofiskt och religiöst tänkande tar han sin läsare med till den punkt vid världens ände och stupet mot evigheten, där vintergatorna glesnar och all kunskap sviktar [...].⁸³

I recensionerna av Peter Englunds bok framtonar bilden av en författare som å ena sidan är en god fackhistoriker i bemärkelsen vetenskapligt skolad, vederhäftig och saklig, å andra sidan en historieberättare som skriver underhållande och med ett personligt engagemang. Recensenterna nämner påfallande ofta att Englund doktorerat i historia.⁸⁴ Även om inte heller Englund har valt en traditionell akademisk karriär kallas han inte sällan av recensenterna för ”god historiker”, ”seriös historiker” och liknande, då man uppfattar det som att han, förutom att hänvisa till de senaste rönen, uppfyller historikerns etos.⁸⁵ I närmast Bourdieuska termer analyserar *Aftonbladets* Lennart Lundmark Englunds position i offentligheten, då denne ges större betydelse för ”den seriösa historieskrivningen i Sverige än vad hans akademiska avundsmän brukar vilja erkänna”. Englund har satsat på att skriva böcker som når stora läsargrupper snarare än att ”agera i den akademiska maktens korridorer”. Delvis förklarar Lundmark Englunds position med hans stilistiska förmåga (han har befriat språket från de ”akademiska fjättrarna”), men också med hans historieuppfattning som med sitt betonande av slump och oanade konsekvenser ”lämpar sig väl för dramatisk och litterärt inspirerad framställning”.⁸⁶ Englunds bakgrund som skolad historiker är alltså något som tydligt påverkat receptionen av *Brev från nollpunkten*, även om flera recensenter konstaterar att denne inte presenterar några nya fakta – Mikael van Reis talar exempelvis om ”historisk ’recycling’”.⁸⁷ En kompenserande faktor är då att Englund skriver medryckande och berättande och ser saker i ett större sammanhang.⁸⁸

Nina Burton ter sig utifrån recensionerna mer anonym som författare än Englund och Nilsson och hennes akademiska bakgrund påtalas sällan. Sara Danius är den enda recensent som nämner att Nina Burton har doktorerat i ämnet litteraturvetenskap.⁸⁹ I några recensioner beskrivs Burton som poet och essäist, men ofta ges hon ingen presentation alls. Frågan är varför Burton, som i likhet med de övriga två författarna har en vetenskaplig skolning, inte i samma utsträckning förknippas med denna? En tänkbar förklaring skulle kunna vara att en litteratur-

83 Gunnar Anshelm, ”Kosmiska resor”, i *Skånska Dagbladet* 2.1.1994.

84 Peter Englund disputerade i historia vid Uppsala universitet 1989 med *Det hotade huset: Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, men hade redan innan dess fått stor uppmärksamhet för den populärhistoriska boken *Poltava: Berättelsen om en armés undergång* (1988), som också blev en försäljningsframgång. Enligt *Svensk Bokhandel* hade *Poltava* fram till 1996 sålt i 240 000 exemplar. Se Jan-Erik Pettersson, ”Historikerna som förenar berättarglädje och flyhänthet”, i *Svensk Bokhandel* nr 25 1996, s. 22. Englund har fortsättningsvis haft en koppling till universitetsvärlden och var 2001–2006 professor vid Dramatiska Institutet.

85 T.ex. Madeleine Gustafsson, ”Ett sekel dränkt i blod”, *Dagens Nyheter* 9.10.1996, Göran Hägg, ”Briljant krigshistoria från en man som verkligen hatar krig”, i *Aftonbladet* 9.10.1996; Per Arne Tjäder, ”Berättelser om 1900-talets infernaliska dynamik”, i *Bonniers Litterära Magasin* nr 6 1996, s. 49–51; Bengt Wallroth, ”Historiska essäer om krigets omänskligheter”, i *Kungliga Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift* nr 3 1997, s. 147f; Märten Westö, ”I seklets skräckkabinett”, i *Hufvudstadsbladet* 12.2.1997.

86 Lennart Lundmark, ”Lidandet riskerar bli en abstraktion”, i *Svenska Dagbladet* 9.10.1996.

87 Mikael van Reis, ”Guide till undergången”, i *Göteborgs-Posten* 9.10.1996.

88 T.ex. Ingrid Elam, ”På party med barbarer”, i *Expressen* 9.10.1996; Lennart Lundmark, ”Lidandet riskerar bli en abstraktion”, i *Svenska Dagbladet* 9.10.1996; Anders Carlsson, recension av *Brev från nollpunkten* i *Lychnos*, 1997, s. 300f.; Lennart Bromander, ”Vår tids katastrofer”, i *Arbetet* 24.10.1996.

89 Sara Danius, ”Bländande kvinnohistoria”, i *Dagens Nyheter* 4.10.2005. Burton lade 1984 fram avhandlingen *Mellan Eld och Skugga: Studier i den lyriska motsägelsen hos Werner Aspenström* i ämnet litteraturvetenskap vid Stockholms universitet. Hon har därefter lämnat universitetsvärlden för ett fritt författarskap.

vetenskaplig kompetens inte uppfattas som tydligt skild från författarens kompetens. Även om en stor del av litteraturvetarens verksamhet handlar om att tolka litteratur kan även författare fungera som uttolkare av andra författares verk (i rollen som exempelvis essäist eller kritiker). Det är möjligt att bilden hade varit annorlunda om Burton varit skolad i fysik, psykologi eller historia – ämnesområden hon har tangerat i sina senaste essäböcker.⁹⁰ Häri ligger också en tänkbar förklaring: Burton har inte hållit sig inom ”sitt” ämnesområde – litteraturen – utan har gett sig in på en rad olika områden där hon saknar vetenskaplig skolning.⁹¹ Burton har strävat efter att överskrida gränser, men detta tycks ha skett till priset av en tydlig författarprofil. Samtidigt är det inte omöjligt att en författare tillskrivs just epitetet gränsöverskridare. Detta är tydligt i Peter Nilsons fall, där författarens ämnesöverskridande i de flesta fall framhålls som det som ger författarskapet en unik profil.⁹²

Sammanfattningsvis hänvisar recensenterna ofta till författarnas akademiska bakgrund och bildningsgång då essäböckerna recenserar. Detta gäller dock i första hand Nilson och Englund, där det snarare är regel än undantag att författarnas tidigare yrkesbanor och ämnesprofiler färgar av sig såväl på värderingen av författarnas verk som på beskrivningen av deras författarroller. Receptionen av Burton skiljer sig från de andra två då hon sällan presenteras som litteraturvetare, utan ”bara” som essäist (och ibland poet). Skillnader i ämnesbakgrund har antytts som en tänkbar orsak, men troligen är det mer komplext än så, vilket nedanstående avsnitt om de faktorer som konstituerar essäistens auktoritet ska belysa.

Essäistens auktoritet

I essäforskningen har man konstaterat att essäistens auktoritet inte i första hand vilar på formella meriter och akademisk expertis utan på den personlighet och subjektiva erfarenhet som reflekteras i skrivsättet. Eftersom essän varken har den vetenskapliga avhandlingens institutionella legitimitet eller kan falla tillbaka på de mer erkända litterära genrernas konventioner är auktoriteten nära knuten till författaren och dennes uttrycksförmåga.⁹³ Samtidigt har många essäister vunnit aktning genom att ägna sig åt någon mer statusbetonad verksamhet, som vetenskaplig forskning, eller någon litterär genre med högre anseende, som poesin.⁹⁴ Vilka faktorer som ligger till grund för essäistens auktoritet måste förstås också bero på vilken typ av essäer det rör sig om. Varken *Solvindar*, *Brev från nollpunkten* eller *Den nya kvinnostaden* är primärt grundade i självbiografiska erfarenheter – mest personlig i det avseendet är Nilson

90 Här syftar jag, utöver *Den nya kvinnostaden*, främst på *Det splittrade alfabetet* (1998) som berör förhållandet mellan naturvetenskap och konst, och *Det som muser viskat* (2002) som ägnas den mänskliga kreativiteten och skapandet.

91 Burton har i några fall kritiserats för att utifrån sin position som författare uttala sig i exempelvis naturvetenskapliga frågor. Se t.ex. Hans Isaksson, ”Poesi + vetenskap = sant?”, i *Clarté* nr 1 2001 (där Isaksson recenserar *Det splittrade alfabetet*).

92 Beskrivningar av författaren som gränsöverskridare eller överbyggare av klyftorna mellan t.ex. naturvetenskap och humanism ges t.ex. av Mats Gellerfelt i *Svenska Dagbladet* (30.8.1993); Stefan Helgesson i *Dagens Nyheter* (14.9.1993); Allan Rydén i *Arbetet* (22.10.1993); Niklas Törnlund i *Sydsvenska Dagbladet* (30.8.1993); Magnus Jacobson i *Östgöta Correspondenten* (30.8.1993); Karl G. Fredriksson i *Nerikes Allehanda* (30.8.1993); Ola Gustafsson i *Norrköpings Tidningar* (31.8.1993). För vidare resonemang om det ämnesmässiga gränsöverskridandet och överbyggandet av klyftan mellan naturvetenskap och humaniora i Nilsons författarskap, se Emma Eldelin, *”De två kulturerna” flyttar hemifrån: C.P. Snows begrepp i svensk idédebatt* (diss.), Stockholm: Carlssons, 2006, s. 281–291.

93 Good, *The Observing Self*, 1988, s. 7; Ruth-Ellen Boetcher Joeres & Elizabeth Mittman, ”Introduction”, i Ruth-Ellen Boetcher Joeres & Elizabeth Mittman (red.), *The Politics of the Essay: Feminist Perspectives*, Bloomington: Indiana University Press, 1993, s. 18. Jfr även Elizabeth Mittman, ”Christa Wolf’s Signature in and on the Essay: Women, Science, and Authority”, i samma volym, s. 95.

94 Good, ”Preface”, 1997, s. xx–xxi.

– men däremot finns hos alla tre ett personligt förhållningssätt till det stoff som behandlas. Samtidigt handlar det om verk som uppenbart är produkter av en omfattande läsning.

I recensionerna av såväl *Solvindar* som *Brev från nollpunkten* blir det tydligt att författarnas formella skolning fungerar som en auktoriserande faktor, även om också skrivsättet betonas. I Nilsons fall ställs bakgrunden som naturvetenskapsman genomgående sida vid sida med hans författargärning, vilket tycks ge författaren ett slags dubbel auktoritet. Stefan Helgesson illustrerar detta i sin recension, då han menar att Nilson lyckas kombinera sin fascination inför världens under med den vetenskapligt skolades distans. Men eftersom något alltid måste gå förlorat när man försöker överbrygga mänsklighetens splittrade kunskap måste Nilson ”lita till språkets suggestionskraft och sin personliga auktoritet som naturvetare för att få läsaren med sig”, vilket Helgesson ändå tycker att Nilson lyckas med.⁹⁵ Även det faktum att Nilson rört sig bortom sina specialområden verkar oftast ses som en fördel – han framstår då som motsatsen till den snävt specialiserade forskaren. För att tala med Bourdieu tycks den naturvetenskapliga skolningen vara ett ”symboliskt kapital”, ett slags specialistkompetens som tillerkänns socialt värde och som tycks kunna fungera kompenserande då författaren beger sig in på en rad ämnesområden där han inte är specialiserad.⁹⁶ Recensenterna har dock sällan gjort anspråk på att kunna bedöma Nilsons sakkunskaper – i stället uttrycks ibland en nästan överväldigad vördnad inför det enorma lärdomsstoff som läsaren får sig till livs. Att även själva skrivsättet spelar roll framgår av Torsten Kälvemarks recension, då han menar att det inte skulle göra så mycket om det smugit sig in något sakfel i *Solvindar*, ”eftersom boken är lika mycket konst som vetenskap”.⁹⁷ Då Nilsons bok uppfattas som konstnärligt syftande tycks det alltså väga tyngre än kravet på absolut trohet till fakta.

Även i Englunds fall är det möjligt att tolka det som att författaren tillskrivs auktoritet på grund av såväl den vetenskapliga skolningen som förmågan att levandegöra historien för en större publik. Fackbakgrunden ter sig som ett kapital för Englund i den litterära offentligheten och kulturdebatten på liknande sätt som hos Nilson. Några recensenter tycks till och med framhålla Englund som ett slags *exemplum* för att kunna antyda kritik mot alltför specialiserad historieforskning. Madeleine Gustafsson hänvisar exempelvis i sin recension till den tyske sociologen Wolf Lepenies (f. 1941), som hävdade att historieforskarna numera har tillgång till så mycket fakta att det inte främst behövs mer grundforskning, utan eftertanke och distans. Gustafsson menar att Peter Englund ägnar sig åt just detta – han ”använder historien till att tänka med”.⁹⁸ På liknande sätt talar Ingrid Elam om att Englund inte har för avsikt att ”berätta en välkänd historia en gång till”, utan att han ”vill få oss att verkligen se det vi redan sett och kanske till och med begripa det vi ser”.⁹⁹

Många av recensenterna av Nilsons och Englunds böcker uttrycker alltså att de är imponerade av författarnas lärdom och hur den speglas i respektive verk. Att författarna agerar som ett slags generalister snarare än specialister tycks här inte uppfattas som något negativt, snarare tvärtom. Liknande beskrivningar finns även av *Den nya kvinnostaden*, även om de inte är lika frekvent förekommande.¹⁰⁰ Flera recensenter påtalar att mycket av det stoff som Burton skriver om är känt sedan tidigare, men eftersom det fogas samman i en personlig berättelse

95 Stefan Helgesson, ”Språket skapar genvägar i tiden”, i *Dagens Nyheter* 14.9.1993.

96 Den svenske Bourdieu-introduktören Donald Broady har i sin avhandling preciserat Bourdieus begrepp ”symboliskt kapital” som ”det som av sociala grupper igenkännes som värdefullt och tillerkännes värde”. Se vidare Donald Broady, *Sociologi och epistemologi: Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin* (diss.), Stockholm: HLS, 1990, s. 171.

97 Torsten Kälvemark, ”Spelar det någon roll i universum att vår själ finns?”, i *Aftonbladet* 30.8.1993.

98 Madeleine Gustafsson, ”Ett sekel dränkt i blod”, i *Dagens Nyheter* 9.10.1996.

99 Ingrid Elam, ”På party med barbarer”, i *Expressen* 9.10.1996.

100 Denna skillnad kan delvis bero på att Burtons bok fått färre recensioner än de två andra och att underlaget därför inte är lika rättvisande.

känns det ändå nytt.¹⁰¹ Signifikativ är Sara Danius, som konstaterar att Burtons bok är ”författad av en essäist med poetiskt anslag, inte av en akademiker”, men att den ”ändå [...] grundar sig på all den lärdom man kan önska sig. Burtons vetande – och det är avsevärt – har smälts ned i en elegant, levande och högst personlig framställning”. Danius uppmärksammar också det gränsöverskridande hos Burton då hon beskriver det som att författaren ”rör sig över vidsträckta kunskapsområden med tyngdlösheten hos en ärrad vetenskapshistoriker och kan tala om teckningarna på exotiska insektsvingar på ena sidan för att diskutera atomer och radioaktivitet på nästa”.¹⁰² Danius är dock ganska ensam om att lyfta fram den ämnesmässigt gränsöverskridande och generalistiska ansatsen hos Burton. I stället betonar de flesta recensenter den feministiska aspekten av boken och framställer den som ett slags historieskrivning över bortglömda kvinnliga pionjärer. Flera recensenter inleder avvärjande med att det kan tyckas tjatigt med böcker av detta slag, men anser att Burton ändå får ”kvinnosaken att framstå som vore den född i morse”, som Danius uttrycker det.¹⁰³ Här märks en skillnad mellan de manliga och de kvinnliga recensenterna. Flera av de kvinnliga recensenterna kritiserar Burton utifrån hennes tendens att särskilja kvinnor och män¹⁰⁴, medan de manliga recensenterna är försiktigt positiva, berömmande eller indignerade över Burtons berättelse om alla orättvist bortglömda kvinnor.¹⁰⁵ Övervägande delen av recensenterna uppfattar dock bokens primära funktion som ett slags personlig kvinnohistoria, vilket delvis tycks tala emot hur Burton själv ser på sin bok.¹⁰⁶ Hennes prolog kan tolkas som ett försök att leda läsaren bort från denna uppfattning, eftersom hennes första mening tycks apostrofera läsarens fråga ”– Är detta en fackbok för kvinnor?”, varpå hon svarar: ”– Nej, det är en bok med fakta, berättelser och reflexioner om många områden, och den rör både kvinnor och män.”¹⁰⁷ Här finns alltså en diskrepans mellan den av författaren auktoriserade tolkningen och den bild som formas i litteraturkritiken.

101 Sara Danius, ”Bländande kvinnohistoria”, i *Dagens Nyheter* 4.10.2005; Nina Lekander, ”Sök kvinnan”, i *Expressen* 4.12.2005; Jan Arnard, ”Geniala kvinnor!”, i *Aftonbladet* 4.10.2005; Daniel Andersson, recension av *Den nya kvinnostaden, Nerikes Allehanda* 10.10.2005.

102 Sara Danius, ”Bländande kvinnohistoria”, i *Dagens Nyheter* 4.10.2005.

103 Ibid. Jfr även Jan Arnard, ”Geniala kvinnor!”, i *Aftonbladet* 4.10.2005; Daniel Andersson, recension av *Den nya kvinnostaden, Nerikes Allehanda* 10.10.2005.

104 Alexandra Coelho Ahndoril menar t.ex. i ”Historien har bara plats för männen”, i *Göteborgs-Posten* 4.10.2005 att det blir reducerande att ”bunta ihop alla sorters kvinnor” bara för att de är kvinnor. Jfr liknande resonemang hos Cecilia Bornäs, ”Kvantfysik och köttfärsås”, i *Sydsvenska Dagbladet* 10.10.2005; Annika J. Hagström, ”Kvinnorna utanför männens historia”, i *Helsingborgs Dagblad* 8.10.2005.

105 Lennart Lindskog menar i ”Nina Burton höjer sig över genomsnittet”, i *Norrländska Socialdemokraten* 5.10.2005 att Burton själv inte haft indignation som incitament till att skriva boken, men att denna indignation i stället väcks hos läsaren. Jan Arnard påtalar ironiskt vid flera tillfällen i sin recension att han ju är man, och att han kanske därför ”känner ett behov av att dra till med stora ord” för att beskriva Burtons bok. Mot slutet av recensionen föreslår han att vår ”vantrivsel i kulturen” beror på att vi levit i en historieförfalskning, där kvinnans insatser tystats ned. Se vidare Jan Arnard, ”Geniala kvinnor!”, i *Aftonbladet* 4.10.2005. Sture Linnér undviker frågan och ägnar större delen av sin recension åt att referera ett antal exempel från Burton, för att avsluta med: ”Jag måste sluta ösa ur ymnighetshornet men hoppas att många både kvinnor och män tömmer det i botten.” Se Sture Linnér, ”Kvinnlig kavalkad fascinerar”, i *Svenska Dagbladet* 4.10.2005.

106 I den DN-debatt som Burton initierade om essäns ställning förutsåg hon själv att *Den nya kvinnostaden* skulle läsas främst som kvinnohistoria. I artikeln ”Utan egen plats är essän hemlös” (i *Dagens Nyheter* 14.5.2003) skrev hon: ”Den essäbok jag nu skriver om kvinnliga pionjärer i vetenskap, konst och upptäcktsfärder kommer säkerligen att klassas under kvinnofrågor, så att ingen riskerar att möta damer i oväntade sammanhang.” Här talar dock Burton i första hand om SAB:s klassifikationssystem och inte om den litteraturkritiska receptionen.

107 Burton, *Den nya kvinnostaden*, 2005, s. 13.

Det finns således vissa skillnader mellan författarna beträffande hur recensenterna tillskriver dem författarroller och auktoritet. Nilsons och Englunds utbildningsbakgrunder ger dem även en tydlig profil som essäister. Nilson framstår i litteraturkritiken som den litteräre och humanistiske astronomen, gränsöverbryggaren, syntetisören som utan att ge tvärsäkra svar på de svåra frågorna guidar läsaren genom den ena intellektuella utmaningen efter den andra.¹⁰⁸ Englund beskrivs som den seriöst begrundande och moraliskt engagerade historieskildraren, som manar till eftertanke och reflektion över historiens outgrundlighet.¹⁰⁹ På den del av det kulturella fältet som litteraturkritiken utgör tycks det inte spela någon roll att de bägge författarna själva markerat viss distans till det akademiska fältet – snarare tillskrivs de genom sin akademiska skolning ett slags dubbel auktoritet.¹¹⁰ Burton har däremot inte en lika tydlig författarprofil och författarskapet tycks inte heller i samma grad ha auktoriserats med hjälp av författarens akademiska bakgrund. I recensionerna av *Den nya kvinnostaden* formas förvisso bilden av Burton som feminist med syfte att upplysa och revidera historieskrivningen, men denna bild är i högre grad än hos Nilson och Englund knuten till ämnesvalet i det aktuella verket. Samtidigt är det troligt att Burton som essäist velat skriva sig ur kategoriseringar och specifika fack: hennes uttalanden om essän i olika sammanhang tyder på detta.¹¹¹

Det kan tyckas paradoxalt att Burton, som återkommande agerat för att förstärka essäns ställning (och kanske därigenom också sin egen position som essäist) är mest anonym i det här undersökta materialet. Som nämndes tidigare är det möjligt att vi kan tolka denna skillnad i författarroller som ett utslag av att en litteraturvetenskaplig skolning inte ter sig lika särskiljande på det kulturella fältet som en akademisk grad i astronomi eller historia. Kanske speglas här även en inomvetenskaplig hierarki, där astronomi och historia uppfattas ha högre status som vetenskaper än litteraturvetenskapen, vilken har haft större problem med sin vetenskaplighet.¹¹² Möjligen går det också att söka förklaringar i förhållandet mellan auktoritet och kön. Essän är den genre som, historiskt sett, kanske allra starkast har förknippats med manlig auktoritet. Trots att essän ter sig radikal och omöjlig att definiera är den också extremt traditionell med sin fasta förankring i den västerländska, privilegierade och patriarkala kulturen.

108 Nilson framställs återkommande som ett slags guide eller ciceron och läsoplevelsen beskrivs som en intellektuell upptäcktsfärd i recensionerna, se t.ex. Mats Gellerfelt, "Astronom med fötterna på jorden", i *Svenska Dagbladet* 30.8.1993; Tobias Berggren, "Ut i rymden, in i själen", i *Expressen* 29.8.1993; Per Wallroth, recension av *Solvindar*, i *Bonniers Litterära Magasin* nr 4 1993, s. 60; Gösta Svenn, "En kort stund i universum", i *Sundsvalls Tidning* 30.8.1993; Gunnar Anshelm, "Kosmiska resor", i *Skånska Dagbladet* 2.1.1994.

109 Ett flertal recensenter tolkar det som ett syfte med Englunds bok att påminna om 1900-talets tragiska och våldsamma historia för att förhindra upprepning, se t.ex. Eva Kärfve, "Ingen förmådde se alternativen", i *Sydsvenska Dagbladet* 6.11.1996; Lennart Bromander, "Vår tids katastrofer", i *Arbetet* 24.10.1996; Karl G. Fredriksson, "Skakande brev från nutida nollpunkter", i *Nerikes Allehanda* 9.10.1996; Hans Wallmark, "Det blodiga nittonhundratalet", i *Nya Wermlands-Tidningen* 14.10.1996. I flera fall åtföljs sådana beskrivningar av uppmaningen att boken borde bli obligatorisk läsning i skolans historieundervisning.

110 Att Nilson resp. Englund på olika sätt har velat distansera sig från sina tidigare akademiska positioner framgår t.ex. av intervjuer. Se t.ex. Jan Söderqvists intervju med Peter Nilson: "Världsbilden är alltid en fiktion", i *Allt om Böcker* nr 6 1992, och Crister Enanders något romantiserande intervjuporträtt av Peter Englund: "Peter Englund är näcken i vår historias flod", i *Tidningen Boken* nr 1 1997.

111 Se t.ex. Burton, "En formel för frihet", 2004, där essän kallas "en litteraturform som [...] [kan] fånga livets mångtydighet utanför alla kategorier" (s. 56), eller Burton, "Essävandring", 2007, där essän beskrivs som "en litterär sanningssökning bortom såväl fiktion som fack" (s. 8).

112 Jfr Hanne-Lore Andersson, *Doxa och debatt: Litteraturvetenskap runt sekelskiftet 2000* (diss.), Göteborg: Makadam, 2008, som visar att skiljelinjerna mellan litteraturvetenskap och litteraturkritik under senare decennier varit oklara och att det funnits en oenighet om gränsdragningen (t.ex. s. 167–189). Även Torbjörn Forslid och Anders Ohlsson har lyft fram att debatten om disciplinen litteraturvetenskap från 1960-talet och framåt till stora delar har handlat om att stärka ämnets vetenskapliga legitimitet. Se författarnas *Hamlet eller Hamilton?: Litteraturvetenskapens problem och möjligheter*, Lund: Studentlitteratur, 2007, s. 57–72.

Essäer har ofta skrivits av dem som redan besuttit socialt erkänd auktoritet (som män, välutbildade och tillhörande samhällets övre skikt). Kvinnliga författare hade därför länge svårigheter att hävda sig i essägenren, och det är först under 1900-talet som de i högre utsträckning har närmat sig den.¹¹³ Men även då har kvinnliga essäister ibland använt sig av mer manligt kodade läsartilltal som ett sätt att skapa auktoritet eller för att undvika att förknippas med stereotyp kvinnlighet.¹¹⁴ Här finns inte möjlighet att gå in på tilltalet i Burtons eller de andras essäer, men vad som kan konstateras är ändå att receptionen av *Den nya kvinnostaden* är mer ensidigt förknippad med författarens kön än när det gäller Englund och Nilson. Visserligen har Burton i detta fall skrivit en bok om kvinnliga pionjärer, men om den skulle jämföras med Nilsons *Solvindar*, där referenserna nästan uteslutande görs till män, är det slående hur detta faktum i Nilsons fall är en icke-fråga. Framställningen av *Den nya kvinnostaden* som ett slags feministisk upplysningsbok bekräftar den genusorienterade forskning som har visat att litteraturkritiken och litteraturhistorieskrivningen har knutit kvinnliga författare till sitt kön i långt högre grad än manliga författare.¹¹⁵

Avslutande reflektioner

Jag inledde denna artikel med konstaterandet att essän som genre länge varit förknippad med borgerligheten och dess kulturyttringar. Den essäns marginalisering som vissa har iakttagit under 1900-talet kan mycket väl ha att göra med de samhälleliga och klassmässiga förändringar som minskat betydelsen av borgerliga ideal, bland dem betonandet av bildningens värde. Phillip Lopate har hävdad att ett dilemma för samtidens essäist är att agera som generalist i en alltmer specialiserad tid.¹¹⁶ Generalisten är den som försöker skapa sammanhang och mening i en komplex verklighet, en ambition som skulle kunna kallas bildande. Att detta ter sig svårare i dag än för hundra år sedan torde ingen opponera sig emot. Trots detta går det att se att de undersökta verken tillskrivs en sådan generalistisk funktion, tydligt i åtminstone Nilsons och Englunds fall. Recensenterna av Nilsons *Solvindar* återkommer till det intellektuellt stimulerande i Nilsons sätt att kontrastera olika perspektiv på tillvaron utan att skriva läsaren på näsan. Nilson framställs som lärd men också som entusiasmerande pedagog. Även Englund framstår som pedagog och folkbildare, vars uppgift i *Brev från nollpunkten* uppfattas som att begrunda, begripliggöra och sätta en rad historiska händelser i ett större sammanhang. I Burtons fall är det främst den emancipatoriskt upplysande funktionen som lyfts fram, då *Den nya kvinnostaden* i första hand uppfattas som en berättelse om bortglömda kvinnor.

Receptionen av *Solvindar*, *Brev från nollpunkten* och *Den nya kvinnostaden* visar även att författarna och deras essäböcker kan kunnat förknippas med svensk folkbildningstradition i vid mening. Dessa essäböcker är skrivna utifrån ett personligt perspektiv och tycks med sina vida och generalistiska angreppssätt syfta till orientering och reflektion över tillvaron. Kanske visar författarna, genom att uttrycka sina tankar just i essäns form, på dagens behov av sådana synteser och sammanhang som en alltför specialiserad vetenskap inte kan förse oss med? Författarna har dock knappast, som Lopate antyder om essäns moderna belägenhet, ersatt lärda referenser med personliga erfarenheter.¹¹⁷ Dessa verk är sprungna ur omfattande läsning – en

113 Boetcher Joeres & Mittman, "Introduction", 1993, 12f. Jfr Mittman, "Christa Wolf's Signature in and on the Essay", 1993, s. 95.

114 Se t.ex. Mittman, "Christa Wolf's Signature in and on the Essay", 1993, s. 98–100, 107; Tuzyline Jita Allan, "A Voice of One's Own. Implications of Impersonality in the Essays of Virginia Woolf and Alice Walker", i Boetcher Joeres & Mittman (red.), *The Politics of the Essay*, 1993, s. 135ff.

115 T.ex. Anna Williams, *Stjärnor utan stjärnbilder: Kvinnor och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk under 1900-talet*, Stockholm: Gidlund, 1997.

116 Lopate, "What Happened to the Personal Essay?", 2007, s. 390.

117 Ibid., s. 387f.

läsning som framgår inte minst av de långa litteraturlistor som avslutar respektive verk. Är det genom att på detta sätt försäkra läsaren om sin lärdom essäisten i dag försöker lösa sitt dilemma: att få rätten att tala i en specialiserad värld utan att bli anklagad för att bara vara ännu en av alla de ”tyckare” som ges medieutrymme?¹¹⁸

I vidare bemärkelse handlar det dock inte enbart om *författarens* bildning och beläsenhet, utan också om *läsarens*. En av de tänkbara funktionerna med den typ av essäböcker vars reception här har undersökts verkar nämligen vara att väcka läsarens nyfikenhet och vilja att gå vidare på egen hand, exempelvis genom att läsa några av referenslistans titlar. Skulle ”dessa stycken väck[a] en vilja att veta hos någon har en viktig del av syftet med dem uppnåtts”, skriver exempelvis Peter Englund i *Brev från nollpunkten*.¹¹⁹ Här tycks dock den föreställda läsaren inte länge betraktas som essäistens jämlike i fråga om kunskap och bildning, vilket ofta togs för givet av essäister i äldre tid. Att författare antog att de med sina läsare delade ett slags bildningsgemenskap förklarar exempelvis den för äldre essäistik så typiska konventionen att citera utan att översätta citaten eller ange varifrån de kom – den ”bildade” läsaren förväntades själv kunna identifiera dessa.¹²⁰

Lopates analys visar sig till slut ändå uppslagsrik för kommande studier. Hans iakttagelse av att det kulturella samförstånd som essäisten länge byggde sitt läsartilltal på har blivit mindre självklart i moderniteten leder honom nämligen till frågan om själva idén om ”den bildade läsaren” har förlorat sin giltighet.¹²¹ Denna studie antyder att essäns relation till bildningsbegreppet har förändrats under 1900-talet, inte minst i fråga om den föreställda läsarens bildning. Här finns dock mycket kvar att undersöka. En studie med fokus på vilka implicita läsarpositioner och läsartilltal som kan urskiljas i senare tids essäistik och med jämförande exempel från äldre tid skulle kunna belysa denna tänkbara förändring närmare.

118 Pierre Bourdieu har i *Om televisionen* uttryckt skarp kritik mot i synnerhet televisionens tendens att ge utrymme åt vad han kallar för ”fast thinking”, ett slags tänkande i vedertagna och konventionella idéer som av detta skäl aldrig blir ifrågasatt. Se vidare Pierre Bourdieu, *Om televisionen: Följd av journalistikens herravälde* (1996), Stockholm: Symposion, 1998, s. 44f. Sven-Eric Liedman konstaterar dock i sitt förord till denna bok att Bourdieus syn på televisionen illustrerar skillnaderna mellan Frankrike och Sverige, då Frankrike i princip saknar de nordiska ländernas folkbildningstradition. Se Sven-Eric Liedman, ”Förord”, i *ibid.*, s. 9.

119 Englund, *Brev från nollpunkten*, 1996, s. 273.

120 Lopate, ”What Happened to the Personal Essay?”, 2007, s. 387. Jfr Rohner, *Der deutsche Essay*, 1966, s. 372f; Obaldia, *The Essayistic Spirit*, 1995, s. 10f.

121 Lopate, ”What Happened to the Personal Essay?”, 2007, s. 387.